

Тарас Самчук,
*аспірант кафедри давньої та нової історії України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
samchuk.taras@gmail.com*

ОДЯГ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА (1834–1863)

У статті висвітлено особливості одягу студентів Університету св. Володимира упродовж 1834–1863 рр. Розглянуто специфіку студентської форми. Визначено роль та значення форменого одягу в житті студентства Університету св. Володимира. Вказано деталі щодо забезпечення вихованців університету вбранням та специфіки догляду за ним. Також висвітлено особливості буденного одягу студентів, який відображав, з одного боку, загальні тенденції моди, з іншого — слугував вираженням студентської політичної чи світоглядної позиції. Результати дослідження засвідчують, що вбрання відіграло важливу роль у житті студентів. Зокрема, форма, яка виконувала не лише практичні функції, а й сприяла згуртуванню студентської корпорації та була ознакою престижу. Буденний одяг також отримав важливе смислове навантаження для студентів, слугуючи виявом національної, соціальної та корпоративної ідентичностей.

Ключові слова: *Університет св. Володимира, студенти, одяг, студентська форма.*

Taras Samchuk,
*PhD-student of department
of Ancient and Modern history of Ukraine,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
samchuk.taras@gmail.com*

CLOTHES OF STUDENTS OF ST. VLADIMIR UNIVERSITY (1834–1863)

The article depicts the place of clothes in the life of St. Vladimir University students in 1834–1863. First, the specifics of the student's uniform were considered in the article. The role and significance of uniform in the life of students of the University of St. Vladimir are defined. Details are provided on the provision of clothing for students and the features of care for it. Also, the peculiarities of everyday clothes of students were considered, which reflected, on the one hand, general fashion trends, on the other hand, it served as an expression of a student's political or ideological

position. The results of the research show that clothes played important role in life of students. In particular, uniform which hadn't only utilitarian functions but helped unite student's corporation and also uniform was a sign of prestige. Everyday clothes also had special semantic meaning for students and expressed their national, social or corporative identities.

Key words: *St. Vladimir University, students, clothes, uniform.*

Одяг належить до ключових та необхідних елементів повсякденного життя. У світі матеріальних речей, який оточує людину, одяг має з нею найтісніший зв'язок. Вбрання є своєрідним маркером завдяки якому ми можемо отримати різноманітну інформацію про людину. Наприклад, про стать, професію, соціальний статус, економічне становище, ідеологічні переконання, естетичні вподобання, ідентичність та багато ін.¹

Одними з перших наукові дослідження одягу почали здійснювали етнологи та антропологи. Головна їх увага була зосереджена на народному костюмі. Згодом, коло наукового зацікавлення вбранням значно розширилося. До нього долучилися історики, культурологи, мистецтвознавці, таким чином вивчення одягу стало полем для міждисциплінарних досліджень².

У нашій роботі ми звертаємо увагу на особливості “академічного одягу”, як одного з яскравих маркерів, який вирізняв “університетських людей” від решти суспільства. З самого початку існування середньовічних університетів, студенти та викладачі вирізнялися своїм одягом, оскільки зараховувалися до нижчих чинів католицької церкви. Їхнім вбранням, як правило, був темний одяг закритого типу з капюшоном³. Із середини XIV ст. в англійських університетах була ведена однотипна форма одягу для студентів. Нею були мантія та берет (gown and cap), які згодом поширилися на інші європейські університети. Так як студенти формально зараховувалися до кліриків, то їм також належало мати спеціальну зачіску, вони були зобов'язані вибривати на потилиці тонзуру⁴.

У XVI ст. студенти продовжували носили клерикальне академічне вбрання. Головним кольором берету та мантії був чорний, найчастіше у теологів і філософів, а медики і юристи могли вдягати мантії більш яскравих кольорів. Академічний одяг різних університетах був відмінним за стилем і кольором, студентське вбрання також варіювалося згідно

¹ Ruane, C. *The Empire's New Clothes: A History of the Russian Fashion Industry, 1700–1917*. Yale University Press, 2009, 2.

² Ross, R. *Clothing: A Global History*. Polity Press, 1988, 5.

³ Hargreaves-Wawdsley, W.N. *A history of academical dress in Europe until the end of the eighteenth century*. Oxford at the clarendon press, 1963, 5.

⁴ Глаголева Е.В. *Повседневная жизнь европейских студентов от Средневековья до эпохи Просвещения*. Москва: “Молодая гвардия”, 2014, 238.

факультету і року навчання. З XVII–XVIII ст. в одязі студентів стали помітні зміни. Вбрання вільних студентів було подібним до одягу дворянства, однак студенти, які жили в коледжах, і надалі носили мантиї. Представники різних коледжів виділялися або кольором мантиї, або спеціальною нашивкою на ній. Проте навіть студенти з коледжів, незважаючи на своє походження та соціальний статус, намагалися вдягатися згідно пануючої моди⁵. У XVII–XVIII ст. також змінилися зачіски студентів. Замість звичних зачісок кліриків з'явилися пишні шевелюри з довгим волоссям, іноді студенти носили перуки⁶.

Увага нашого дослідження буде сконцентрована довкола специфіки вбрання студентства Російської імперії на прикладі Університету св. Володимира. Зазначимо, що тема студентського одягу активно розглядається українськими та російськими дослідниками. Зокрема, С. Посохов та С. Попов зосередили увагу на форменому одязі вихованців університетів Російської імперії⁷. Питання значення одягу у повсякденному житті студентів підросійської України досліджувала М. Кругляк⁸. Вплив вбрання на студентський стиль життя висвітлював І. Посохов⁹. Низку публікацій стосовно одягу казеннокоштных студентів¹⁰ Університету св. Володимира здійснила Ю. Шемета¹¹. Попри значний доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників низка важливих питань щодо вбрання та його значення в житті всієї студентської спільноти Університету св. Володимира залишаються недостатньо висвітленими, зокрема питання одягу своєкоштных студентів. У своїй роботі ми ставимо

⁵ Ridder-Symoens de H. [ed.] *A History of the University in Europe*. Volume 2. Cambridge university press, 1992, 348–349.

⁶ Глаголева Е.В. Указ. соч., 239.

⁷ Посохов С.И. Форменная одежда студентов императорских российских университетов, *Universitates*, 2 (2000), 36–43; Попов С. “Мундир был необходим для актов университета...” о мундирах студентов и учащихся в первой половине XIX века. *Старый цейхгауз*, 2 (2010), 10–14.

⁸ Кругляк М. *Життя та побут студентства підросійської України другої половини XIX — початку XX ст.* Житомир: “Волинь”, 2015.

⁹ Посохов І. *Студентство університетів Російської імперії XIX — поч. XX ст.: становлення та еволюція субкультури*. Наук. ред. Духопельников В.М. Харків: “Раритети України”, 2013.

¹⁰ Казеннокоштні студенти — категорія студентів, які знаходилися на повному державному забезпеченні. Своєкоштні студенти — категорія студентів, які навчалися за власний рахунок.

¹¹ Шемета Ю. Побутові умови повсякденного життя студентів Університету Св. Володимира (1834–1858 рр.), *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей*, 29 (2012), 84–89; Її ж. З історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834–1858), *Соціальна історія: Науковий збірник*, 7 (2011), 30–36.

за мету здійснити комплексне дослідження вбрання вихованців Університету св. Володимира упродовж 1834–1863 рр.

Розпочнемо із загального огляду специфіки студентського одягу в університетах імперії Романових. В університетах Російської імперії студентська форма вперше з'являється наприкінці XVIII ст., у Московському університеті. З початку XIX ст. для мундирів Міністерства народної освіти було введено єдиний темно-синій колір. Протягом 1804–1809 рр. видано низку постанов, які визначили вигляд мундирів для університетів та навчальних округів. Кожен навчальний округ отримав своє поєднання кольору коміра, обшлагів¹² та металеву емблему (рос. — “металлический прибор”), а також свій особливий візерунок мундирного шиття. Для студентів як правило встановлювалися такі ж мундири, як для чиновників і викладачів, але без шиття¹³.

Головним елементом форми був однобортний каптан із темно-синього сукна зі стоячим коміром. Камзол і нижня частина костюму були білими. Студенти також носили трикутний капелюх такий самий як і в обер-офіцерських чинів. Кожен університет мав власний колір обшлагів, комірів та підкладки каптану (Дертпський та Харківський університети — чорний оксамитовий, Московський — малиновий, Віленський — “сафирный” (яскраво-синій), Казанський — темно-синій). Гудзики були двох видів: гладкі жовті (позолочені) або білі (металічні). Студентським взуттям були короткі чоботи, подібні до гусарських. Обов'язковим атрибутом студентської форми була шпага без темляка¹⁴.

У середині 1820-х рр. вихованці університетів мали дотримувалися визначеної форми. Студенти-аристократи у своєму одязі намагалися дотримуватися модних віянь. Із 1826 р. вимоги до студентської форми значно посилилися. З цього часу вона стала обов'язковою, а недотримання форми вважалося серйозним порушенням. Студенти всюди мусили носити тільки форму, цивільний одяг заборонявся¹⁵. Загалом студентська форма була своєрідним обмеженням студентського корпоративного руху та сприяла досягненню одноманітності в їх зовнішньому вигляді, стираючи індивідуальність¹⁶.

¹² Обшлаг — відворот на рукаві чоловічого одягу. Найчастіше термін застосовується для опису військової форми.

¹³ Попов С. “Мундир был необходим для актов университета...”, 10.

¹⁴ Темляк — петля з ремня або стрічки з китицею на ефесі холодної зброї. Див.: Посохов С.И. Указ. соч., 37; Попов С. “Мундир был необходим для актов университета...”, 10–11.

¹⁵ Посохов С.И. Указ. соч., 38.

¹⁶ Вишленкова Е.А., Галиуллина Р.Х., Ильина К.А. *Русские профессора: университетская корпоративность или профессиональная солидарность*. Москва: Новое литературное обозрение, 2012, 111.

У 1834 р. було затверджено положення про цивільні мундири, відповідно до якого студенти усіх навчальних закладів, підвідомчих Міністерству народної освіти, зобов'язувалися мати мундир із темно-зеленого сукна із золотими чи срібними петельками з галуна¹⁷ та жовтими (позолоченими) гудзиками з державним гербом. На форму для одного студента призначалося 24 гудзики¹⁸. Взимку верхнім одягом була шинель із сірого сукна, яка мала сірий або синій комір. Форма мала напіввійськовий характер, а правильне її носіння мало привчати студентів до дисципліни¹⁹.

Вищеназвана форма була затверджена і для Університету св. Володимира. У вересні 1834 р. Рада закладу прийняла уточнююче рішення щодо студентської форми. Повна парадна форма включала вищезгаданий темно-зелений мундир до якого додавався трикутний капелюх і шпага без темляка. Щоденна форма включала мундирний сюртук темно-зеленого кольору та кашкет з околицем темно-синього кольору. Були чітко визначені дні коли студенти повинні носити повну парадну форму. У 1834 р. цими днями були: у січні — Новий рік та Богоявлення Господнє; у квітні — три дні Пасхи, тезоіменитство імператриці, день народження престолонаслідника; у червні — день народження імператора; у липні — день народження імператриці та день св. Володимира; у серпні — день коронації та день Олександра Невського; 14 вересня — Воздвиження Чесного Хреста Господнього; 1 жовтня — Покрова Пресвятої Богородиці; 19 листопада — вступ на престол імператора; 6 грудня — тезоіменитство імператора, 25, 26, 27 — Різдво Христове²⁰. Всього 19 днів, однак, їх кількість могла бути більшою, наприклад, за рахунок візитів осіб імператорської родини.

Окремі елементи студентської форми набували символічного значення. У спогадах П. Селецького знаходимо розповідь про значення шпаги у середовищі київського студентства кінця 1830-х — початку 1840-х років. Селецький зазначає: “Между нами, как истинными буршами, в большом ходу было фехтованье [...]. Вместо шпаг никуда негодных, присвоенных студенческой форме, мы завели длинные шпаги, с отпущенными клинками, и никогда с ними не расставались, исключая

¹⁷ Галун — шовкова або шерстяна тасьма, вишита сріблом або золотом.

¹⁸ Державний архів м. Києва (далі — ДАК). Ф. 16. Оп. 384. Спр. 243. Арк. 6.

¹⁹ *Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917: зб. документів*. Упорядники та автори вступної статті: В.Ф. Колесник, В.А. Короткий, І.І. Чигирик; за ред. Л.В. Губерського. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2014, 20; Шемета Ю. Побутові умови..., 85.

²⁰ ДАК. Ф. 16. Оп. 276. Спр. 343. Арк. 1.

лекцій»²¹. Однак, така ситуація була радше виключенням, адже шпага в університетах Російської імперії не набула такого символічного значення, як в німецьких вищих навчальних закладах²².

Одним із елементів студентської форми була зачіска та постава. Існували спеціальні правила, які вказували, як має виглядати студент. Стосовно зачіски у правилах зазначалося: «чтобы вообще волоса были стрижены единообразно и непременно так, чтобы спереди на лбу и на висках были не длиннее вершка (4,4 см.), а округ ушей и на затылках гладко выстрижены не закрывая ни ушей, ни воротник и приглажены справа налево»²³. Для вироблення правильної постави та благородних манер студентів передбачалися спеціальні уроки танців, фехтування та верхової їзди²⁴.

Збереглося декілька неатрибутованих портретів першої половини XIX ст., які, на думку В. Рубан, зображують студентів Університету св. Володимира 1830-х рр.²⁵ Одяг молодих людей, зображених на портретах, нагадує студентську форму. Зокрема, один із них одягнений у шинель із сірим комірцем, а інший — в темно-зелений мундир із жовтими гудзиками, що дозволяє з великою імовірністю стверджувати, що на портретах зображені студенти перших років існування університету в Києві.

У 1837 р. освітянське міністерство Російської імперії розробило спеціальне деталізоване положення про форму студентів університетів та визначило порядок її носіння. Положення доповнювало та уточнювало наявні правила, зокрема це стосувалося носіння шпаги та трикутного капелюха, які тепер визначалося носити на всі без винятку святкові дні, на будь-якому публічному заході (також у театрі та на гуляннях). Кашкети могли використовуватися лише для «домашнього вжитку». Одним із нововведень у формі були білі літні штани²⁶.

²¹ Записки Петра Димитриевича Селецкого. Часть Первая. 1821–1846 год. *Киевская старина*, 2 (1884), 295.

²² Посохов І. Вказ. праця, 82.

²³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 3. Спр. 462. Арк. 2 зв.

²⁴ Вишленкова Е.А., Галиуллина Р.Х., Ильина К.А. Указ. соч., 111; Самчук Т. Викладання фехтування в Університеті Св. Володимира (1834–1849 рр.). *Український історичний збірник*, 17 (2014), 76–77.

²⁵ Рубан В.В. *Український портретний живопис першої половини XIX століття*. Київ: «Наукова думка», 1984, 116, 131, 134.

²⁶ Попов С. «... И в театре, и в собрании появились студентские мундиры». О мундирах студентов и учащихся в первой половине XIX века. *Старый цейхгауз*, 3 (2010), 13; ДАК. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 275. Арк. 6–6 зв.

Нагляд за дотриманням студентської форми здійснював інспектор студентів та його помічники. Головним критерієм в оцінці зовнішнього вигляду студентів в часи правління Миколи I були “единообразие и опрятность”, успішність у навчанні відходила на другий план. Постійний контроль за дотриманням форми з боку університетської інспекції посилювався завдяки ритуалу огляду студентів особисто імператором, особливо активно в 1830-ті рр. Головним критерієм в оцінці якості роботи університету був зовнішній вигляд студентів²⁷. У перші роки функціонування Університету св. Володимира навіть за найдрібніші порушення форми (розстібнутий гачок або не застібнутий гудзик) студентів суворо карали, іноді навіть виключали з університету²⁸.

Студент був зобов'язаний носити форму не лише в університеті, а й поза ним, якщо ж він порушував це правило, на нього чекали санкції, наприклад, ув'язнення в карцері. Навіть перебування поза межами Києва не звільняло від цього, на будь-якому публічному заході він мусив носити лише форму²⁹. Траплялися ситуації, коли студента могли покарати за недотримання форми навіть в іншому місті. Так, наприклад, одного із вихованців Університету св. Володимира було посаджено до карцеру на 3 дні за те, що, перебуваючи в Одесі, в день народження імператриці з'явився на гуляннях не в парадній формі³⁰.

Уже на початку 1840-х рр. попечитель Київського навчального округу неодноразово помічав, що студенти порушували норми студентської форми. Зокрема, вони носили панталони різних кольорів, строкаті жилети, партикулярні шинелі і короткі плащі, ходили по вулицях у розстібнутих сюртуках, а у святкові дні носили кашкети замість трикутного капелюха³¹. За порушення форми існувала система покарань: якщо студент вперше був помічений у недотриманні форми його ув'язнювали на один день у карцер на хліб і воду, друге порушення — 2 дні карцеру, третє — 3 дні карцеру і т. д. Після третього порушення студента записували до спеціальної “чорної книги”, що могло бути достатньою підставою для виключення порушника з університету³².

У середині 1840-х рр. адміністрацією було видане уточнююче розпорядження щодо студентської форми. Відтепер форма поділялася на два види: повну і напівформу. До складу першої входили: трикутний капелюх, темно-зелений сукняний мундир із блакитним коміром та двома

²⁷ Вишленкова Е.А., Галиуллина Р.Х., Ильина К.А. Указ. соч., 112.

²⁸ *Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917...*, 20–21.

²⁹ Шемета Ю. Побутові умови..., 85.

³⁰ Кругляк М. Вказ. праця, 172.

³¹ ДАК. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 275. Арк. 21–21 зв.

³² Там само. Арк. 32–33.

петлицями з галуна, нашитими на ньому, чорна краватка, білі рукавички, зимові темно-зелені і літні, бажано білі, але дозволялися і темно-зелені панталони і, звичайно ж, шпага без темляка. Напівформа складалася із темно-зеленого кашкета з блакитним околицем, темно-зеленого сюртука з блакитним коміром і чорною підкладкою та чорних рукавичок, решта форми залишалася такою ж, як і при мундирі. Взимку верхнім одягом студентів були шинель, шуба або пальто, на якому дозволялося носити хутряний комір³³.

На початку 1850-х рр. кількість днів, у які студенти були зобов'язані носити повну форму, дещо зросла. Раніше згадувалося, що в 1834 р. таких днів було 19, станом на 1853 р. студенти були зобов'язані носити повну форму 26 днів на рік. Із них 15 днів студенти мусили вдягати повну форму весь день, у інші 11 днів — лише до 14 години. Додатковими днями, коли студенти носили повну форму, були дні візитів членів імператорської сім'ї, урочисті акти університету та інших навчальних закладів, храмове свято в університетській церкві, прийоми у генерал-губернатора, попечителя округу та візит до будь-якого військового керівництва. Під час офіційних візитів до помічника попечителя, ректора та інспектора студентам також доводилося вдягати повну форму. При будь-якій вимозі університетської адміністрації вони були зобов'язані з'являтися на різноманітних заходах у парадній формі. Напівформу вихованець університету міг одягати під час візитів у особистих справах до ректора та інспектора студентів, на лекції, в звичайні дні в церкву, на гуляннях і в театр. Студентам дозволялося перебувати на лекціях із розстібнутим мундиром, але лише за умови, якщо в аудиторії не було вищого керівництва³⁴.

У 1851 р. інспектор студентів Університету св. Володимира рапортував про головні порушення у носінні форми. До таких він зараховував випущений з-під краватки комір сорочки, занадто довге волосся, бакенбарди, вуса та бороду. Та найбільше обурення інспектора викликала зміна вигляду та розмірів форменого кашкету, який зверху і знизу мав однаковий діаметр, що порушувало встановлений зразок. Інспектор встановлював умову, якщо протягом двох тижнів кашкети не будуть змінені добровільно, він особисто шукатиме порушників і силоміць замінюватиме їх кашкети на форменні із стягненням із винного 1 р. 30 коп³⁵.

³³ Кругляк М. Вказ. праця, 170–171.

³⁴ Билет Императорского университета св. Владимира, выданный в 1853 году студенту медицинского факультета Бецу Владимиру, с кратким означением постановлений для своекоштных студентов, *Киевлянин*, 197 (1884), 3; ДАК. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 275. Арк. 48–49.

³⁵ ДАК. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 275. Арк. 112–113 зв.

22 липня 1856 р. у доповнення до попередніх нормативних документів імператор видав указ, відповідно до якого студентам вищих навчальних закладів дозволялося носити у звичайні дні при сюртуках картузи замість трикутних капелюхів. Капелюхи і шпаги вони мали право одягати у святкові дні й при мундирних напівкаптанах. Деталізовані положення щодо форми студентського одягу були викладені у “Правилах для студентів Університету Св. Володимира” 1857 р.³⁶

У другій половині 1850-х студенти все менше й менше дотримувалися приписів форми. “Кожен вдягався так, як йому подобалося, — згадував Томаш Бужинський, — хтось носив свитку, хтось порвані чоботи і спадаючу на чоло чуприну, хтось тужурку, хтось чумарку, а хтось віцмундир”. Під час візиту Олександра II до Університету св. Володимира (1857), лише незначна частина студентів мала форму. Вони займали перші ряди, а позаду розташовувалися всі інші вихованці університету у різноманітному одязі³⁷.

У 1860 р. указом імператора студентам було надано право не носити мундир за межами університету, якщо партикулярний одяг виявиться для них зручнішим. Указ Олександра II від 1861 р. щодо змін у загально-російському університетському Статуті взагалі відмінив обов’язкове носіння студентами форменого одягу. Головним аргументом щодо відміни студентської форми було те, що постійне її носіння зміцнювало корпоративний дух, наслідком чого були непорядні дії студентів³⁸. Також указ імператора заборонив вихованцям університетів носити національний одяг³⁹. Хоча ж насправді ця заборона постійно порушувалася. Студенти продовжували вбиратися в національні костюми або ж виражати в одязі свою політичну позицію, як студенти-поляки, які одягали траурні костюми як символ жалоби за жертвами варшавських протестів 1861 р.⁴⁰

Загалом всі студенти носили форму, однак існували суттєві відмінності між набором одягу казеннокоштных та своєкоштных студентів. Казеннокоштні студенти Університету св. Володимира забезпечувалися повним комплектом одягу за державний рахунок. Різні елементи форми мали свій термін використання: мундир із жилетом і брюками видавалися на два роки, кашкет, сюртук із жилетом і брюками, дві пари літніх брюк

³⁶ *Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917...*, 21.

³⁷ [Burzyński T.] *Wspomnienia z czasów młodości, Wydawnictwo materiałów do historii powstania 1863–1864*. Tom IV. Zeszyt I. Lwów, 1894, 122, 129.

³⁸ Иванов А.Е. *Студенческая корпорация России конца XIX — начала XX века: Опыт культурной и политической самоорганизации*. М.: “Новый хронограф”, 2004, 24.

³⁹ *Університет Святого Володимира: студентське життя 1834–1917 ...*, 21.

⁴⁰ ДАК. Ф. 16. Оп. 368. Спр. 26. Арк. 26–29.

(темного кольору і білі) і такі самі жилети — на один рік, шинель, чотири пари чобіт і одна пара калош, трикутний капелюх, шпага, шкіряна портупея, темляк — на чотири роки. Раз на рік видавали дві пари підтяжок для брюк, один підгалстучник, чотири сорочки, троє підштаників, шість пар ниткових шкарпеток, два рушники (розміром 106×44 см) на один рік, також передбачався нічний халат для дортуарів⁴¹.

Зазвичай одяг для казеннокоштных студентів шив спеціально найнятий кравець, з яким укладався контракт, за яким майстер знімав мірки із трьох студентів високого, середнього і низького зросту⁴². Всі інші отримували одяг за одним із трьох зразків. Той зі студентів, хто покидав ряди казеннокоштных, мусив здати весь “казенний” одяг. У разі смерті студента частина одягу йшла на поховання, решта поверталася для потреб інших вихованців університету⁴³. Наприклад, коли в 1852 р. помер студент Федір Лозницький, для його поховання було використано мундир, штани, сорочку, підштаники та пару шкарпеток, інше вбрання повернулося на баланс інституту казеннокоштных студентів⁴⁴.

Чистоту та належний вигляд студентського одягу забезпечували спеціально найняті пралі⁴⁵. Вони прали та зашивали розірваний або пошкоджений одяг казеннокоштных студентів. Випрана, виполоскана та зашита білизна доставлялася в університет у п'ятницю або суботу, щоб студенти могли її змінити після суботньої лазні. Сорочки, підштаники і шкарпетки студенти змінювали двічі на тиждень (деякі речі — один раз на тиждень). За свою роботу у 1834 р. праля отримувала 15 руб. на рік за прання білизни одного студента, дрова та воду надавав університет. У 1836 р. ці ж послуги коштували 20 рублів, а в 1845 р. — всього 5 руб., імовірно дешевизна може бути пояснена наявністю пральні в одному з флігелів поруч із головним корпусом університету. Чищенням студентського одягу та ваксуванням взуття займалися спеціально найняті лакеї. Для цих потреб купувалися спеціальні щітки та вакса⁴⁶.

Своєкоштни студенти самостійно вирішували питання форми. Найчастіше вони замовляли її пошиття у міських кравців. Л. Совінський згадує одного з таких майстрів, який отримав від студентів прізвисько “Наполеон”⁴⁷. Окремі спритні студенти також займалися пошиттям та ремонтом мундирів, такий підробіток дозволяв отримати необхідні кошти для

⁴¹ Шемета Ю. З історії гігієни..., 31; ДАК. Ф. 16. Оп. 384. Спр. 243. Арк. 8–8 зв.

⁴² ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 2825. Арк. 127–128.

⁴³ Шемета Ю. Побутові умови ..., 85.

⁴⁴ ДАК. Ф. 16. Оп. 389. Спр. 336. Арк. 7–7 зв.

⁴⁵ Там само. Оп. 465. Спр. 2825. Арк. 81–82.

⁴⁶ Шемета Ю. З історії гігієни..., 31–32.

⁴⁷ Sowiński L. *Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie*. Warszawa, 1961, 227.

незаможних вихованців університету⁴⁸. Найбідніші студенти вдавалися до простих маніпуляцій, замінюючи червоний комір гімназійного мундиру на університетський блакитний, а білі гудзики з гербом губернії на жовті з державним гербом і отримували готовий університетський мундир⁴⁹. Своєкошті студенти були змушені самотійно слідкувати за станом форми і при потребі прати та ремонтувати її. Часом студенти опинялися у досить складній ситуації, коли їх одяг і взуття зовсім зношувалися, а купити нові не було жодної можливості. Тоді доводилося всіма можливими способами підтримувати хоча б відносно прийнятний стан одягу⁵⁰.

Незважаючи на різноманітні проблеми із вбранням студентський мундир був ознакою престижу і предметом гордості. На форму переносилися поняття з військової сфери, зокрема про “честь мундиру”, яке прививалося студентам владою, зокрема київським генерал-губернатором Д. Бібіковим⁵¹. Дотримання “честі мундиру” сприяло формуванню студентської корпорації, її згуртуванню в захисті власних інтересів⁵².

Носіння форми було своєрідним символом отримання нового, більш престижного статусу. Л. Совінський згадує свої враження після першого примірювання студентської форми: “вдягнувся з ніг до голови в шати мужності моєї і з прискореним серцебиттям став перед дзеркалом... Ні!.. кидаю перо, бо не можу описати тієї миті. Орел, який перший раз здіймається понад хмари, повинен відчувати щось подібне”⁵³. Інші автори спогадів неодноразово підкреслюють, що у київському міському середовищі та серед дрібного дворянства Наддніпрянщини студентський мундир був символом престижу⁵⁴. Студент, який після чотирьох років навчання не складав підсумкового іспиту, не мав права носити надалі форму. Якщо ж він хотів скласти іспити в наступному році, то міг це зробити, вбравшись у звичайний одяг, носіння форми було категорично заборонено⁵⁵.

⁴⁸ Kilka obrazków z akademickiego życia przez J.W. Rolle. *Gazeta codzienna*, 70 (1857), 4.

⁴⁹ Wiercieński H. *Pamiętniki*. Przedmowa i opracowanie Andrzej Zajączkowski. Lublin: Wydawnictwo lubelskie, 1973, 105.

⁵⁰ [Андрияшев А.Ф.] Воспоминания старого педагога. *Русская старина*, 3 (1911), 578.

⁵¹ *Wspomnienia z uniwersytetu kijowskiego*, Wiek, 16 (1864), 2.

⁵² Посохов І. Вказ. праця, 82; Кругляк М. Вказ. праця, 172.

⁵³ Sowiński L. Op. cit, 227.

⁵⁴ Hendrychowski E. *Wspomnienie z Kijowa 1858–1862*, *Przeszłość*, 7 (1933), 106; Ромер Ф. Київський університет в 1855–1860-ті роки, 3 іменем святого Володимира. *Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн.* Кн. 2. Упор. Короткий В.А., Ульяновський В.І. К.: “Заповіт”, 1994, 24.

⁵⁵ *Pamiętniki Zygmunta Kotiuzynskiego 1826–1894*. Kraków, 1911, 14.

Окрім форменого одягу своєкошті студенти носили й інше вбрання. Загальний набір одягу був подібний то того, який видавався казенно-коштным студентам, однак він був різноманітніший за вибором тканини та кольоровою гамою. З верхнього одягу у студентів були шуби, куфайки, сюртуки, фланелеві куртки. Серед іншого одягу — сорочки з різної тканини (голландського сукна, ситцю), суконні та шерстяні жилети, різного роду панталони та брюки з різних тканин (фланелеві, полотняні, трикові) і різних кольорів, траплялося, що студенти у своєму гардеробі мали фрак. Звичними елементами гардеробу були підштаники та шкарпетки. Із взуття згадуються чоботи та черевики⁵⁶. У себе на квартирах студенти носили домашні халати і капці⁵⁷. На численних фото 1850–60-х рр. зафіксовано різноманітний одяг, який студенти носили в цей час⁵⁸.

Для студентів не було чужим слідкувати за модними тенденціями в одязі. Ю. Ролле згадує свого сусіда по кімнаті, який завжди привозив із собою велику кількість різноманітного модного одягу, іноді комічного вигляду⁵⁹. Модний вигляд включав стильну зачіску, вузькі панталони і білі рукавички⁶⁰. Заможні студенти могли виділятися навіть у формі, шитими золотом петлицями, позолоченими шпагами і гудзиками⁶¹. Б. Познанський згадує, що студентів-франтів називали тифлевцями, через те, що вони носили студентські сюртуки з товстого дорогого сукна (тифлю) з буфами (пишними складками) на плечах, високо підігнаною талією та довгими полами⁶². Варто відзначити, що заможні студенти завжди становили незначну частину вихованців Університету св. Володимира.

На противагу студентам-аристократам виступали студенти-бідняки із загорілими обличчями, скуйовдженим волоссям, у потертих сюртуках, у старих шапках і без рукавичок⁶³. Одяг ставав причиною соціальної напруги та ворожнечі між студентами. Зокрема, це проявилось у стрима-

⁵⁶ ДАК. Ф. 16. Оп. 478. Спр. 1. Арк. 240; Там само. Оп. 368. Спр. 23. Арк. 8–8 зв.; Там само. Спр. 33. Арк. 2–2 зв., 8; Там само. Оп. 478. Спр. 220. Арк. 10–13; Там само. Спр. 259. Арк. 4–5.

⁵⁷ Lasocki W. *Wspomnienia z mojego życia*. Т. 1. Kraków, 1933, 217.

⁵⁸ Lasocki W. Оп. cit.; Wiercieński H. Оп. cit.; *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович*. Т. 1. Київ: “Заповіт”, 1997.

⁵⁹ *Kilka obrazków z akademickiego...*, 3.

⁶⁰ [Бахтин М.] Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов) Записки покойного киевского студента. *Киевлянин*, 85 (1876), 2.

⁶¹ [Андрияшев А. Ф.] Воспоминания старого педагога. *Русская старина*, 4 (1911), 99. ДАК. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 275. Арк. 154–154 зв.

⁶² Познанский Б. Воспоминания. *З іменем святого Володимира*. Кн. 2. Київ: “Заповіт”, 1994, 16.

⁶³ [Бахтин М.] Указ. соч., 2.

ному стилі одягу студентів-пуристів⁶⁴, на відміну від франтівства заможних студентів.

В одязі також відобразився процес становлення національної свідомості у студентському середовищі. Особливо яскраво це проявилось наприкінці 1850-х — початку 1860-х рр. Показовим прикладом звернення до традиційного українського одягу стало хлопоманство. Студенти-хлопомани вдягалися у вишиванки, свитки, шапки, робили селянські зачіски “в кружок”. Хлопомани прагнули долучитися до культури простого народу, на противагу дворянській зверхності щодо українського селянства⁶⁵.

Польські студенти також почали вбиратися у національні костюми, цю традицію підхопили й інші студенти, зокрема студенти-росіяни почали вдягати косоворотки, а українці — темно-коричневі чумарки, сірі шаровари, на свята — суконні жупани, оксамитові темно-сині шаровари і шовкові пояси⁶⁶. С. Єкельчик відзначає, що для українофільського руху національний одяг мав виключну важливість і був символом української ідентичності⁶⁷.

У 1863 р. середньостатистичний студент витрачав на ремонт одягу, взуття та купівлю нових необхідних елементів гардеробу приблизно 25 рублів на рік, на прання одягу — 60 коп. щомісяця, що становило помітну частину студентського бюджету, який тоді становив приблизно 200 рублів на рік⁶⁸.

Таким чином, наприкінці 1850-х — на початку 1860-х рр. студенти практично перестали носити форму. Мундир було замінено на звичайний партикулярний костюм. Доволі часто студенти вдягали різні національні костюми чи, принаймні, використовували елементи народного вбрання. Зрештою одяг став проявом світоглядних орієнтирів та політичної позиції студентства Університету св. Володимира.

Підсумовуючи, зазначимо, що від початку існування університетів студенти вирізнялися своїм одягом серед решти суспільства. Таке вирізнення не було лише зовнішньою ознакою, воно включало набагато глибший сенс і було важливим елементом ідентичності університетської

⁶⁴ Пуристи — група студентів Університету св. Володимира 1850-х рр., які обстоювали ідею моральної чистоти та скромності у поведінці.

⁶⁵ Окаринський В. Формування українолюбного напрямку в середовищі неконформістських течій в українсько-польському соціокультурному просторі (до кінця 1850-х). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини, 9 (2012), 50–51.

⁶⁶ Старицький М. Из спогадів про М. Лисенка. *З іменем святого Володимира*. Кн. 2. К.: “Заповіт”, 1994, 175.

⁶⁷ Єкельчик С. *Українофіли*. Київ: КІС, 2010, 26–27.

⁶⁸ Быт киевских студентов, *ЖМНП*, 4 (1863), 32.

корпорації. Одяг студентів університетів Російської імперії також слугував своєрідним маркером, який виділяв “університетських людей” та був ознакою престижу. Разом із тим, носіння напіввійськової форми мало на меті дисциплінувати студентів та підкорити їх чітким правилам. Однак, саме однакова форма сприяла згуртуванню студентської корпорації. Після відміни обов’язкового носіння студентського мундиру процес консолідації вихованців університету не припинився. З початку 1850-х рр. у студентському вбранні дедалі більше почала виявлятися національна, соціальна та корпоративна ідентичності. У результаті одяг ставав проявом ціннісних орієнтирів студентів та їх життєвої позиції.

REFERENCES

1. (1857). Kilka obrazków z akademickiego życia przez J.W. Rolle. *Gazeta codzienna*, 70, 3–4. [in Polish].
2. (1863). Byt kiievskikh studentov, *ZHMNP*, 4. (Otd.4), 31–35. [in Russian].
3. (1864). Wspomnienia z uniwersytetu kijowskiego. *Wiek*, 16, 2. [in Polish].
4. (1884). Zapiski Petra Dmitrievicha Seletskoho. Chast piervaia. 1821–1846, *Kievskaia starina*, 2, 247–296. [in Russian].
5. (1884) Biliet Imperatorskogo universitieta sv. Vladimira, vydannyi v 1853 godu studentu mieditsynskogo fakulteta Betsu Vladimiru, s kratkim oznacheniiem postanovlieniia dla svoiekoshntnykh studentov. *Kiievlianin*, 97, 3. [in Russian].
6. (1911). *Pamiętniki Zygmunta Kotiużynskiego 1826–1894*. Kraków. [in Polish].
7. [Andriiashev, A.] (1911). Vospominaniia starogo pedagoga. *Russkaia starina*, 3, 571–578. [in Russian].
8. [Bakhtin, M.] (1876). Vospominaniia iz universitetskoi zhyzni (konca piatdesiatykh godov): zapiski pokojnogo kievskego studenta. *Kiievlianin*, 85, 1–2. [in Russian].
9. [Burzyński, T.] (1894). Wspomnienia z czasów młodości. *Wydawnictwo materiałów do historii powstania 1863–1864. Tom IV. Zeszyt I*. Lwów, 93–224. [in Polish].
10. Glagolieva, Ie. (2014). *Povsiednievnaia zhyzn ievropeiskikh studentov ot Srienieviekoviia do epohi Prosvieshcheniia*. Moskva: Molodaia gvardiia. [in Russian].
11. Hargreaves-Wawdsley, W.N. (1963). *A history of academical dress in Europe until the end of the eighteenth century*. Oxford at the clarenton press. [in English].
12. Hendrychowski, E. (1933). Wspomnienia z Kijowa 1858–1862. *Przeszłość*, 7, 101–108. [in Polish].
13. Iekelchyk, S. (2010). *Ukrainofily*. Kyiv: KIS. [in Ukrainian].
14. Ivanov, A. (2004). *Studencheskaia korporaciia Rossii konca 19 — nachala 20 vieka: Opyt kulturnoi i politicheskoi samoorganizatsyi*. Moskva: Novyi khronograf. [in Russian].
15. Kolesnyk, V., Korotkyi, V. Chyhyryk, I. (Comps.). (2014). *Universytet Sviatoho Volodymyra: studentske zhyttia 1834–1917: zbirnyk dokumentiv*, K.: Kyivskii universytet. [in Ukrainian and Russian].

16. Korotkyi, V., Ulianovskiy, V. (Comps.). (1997). *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych*. T. 1. Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian and Russian].
17. Kruhliak, M. (2015). *Zhyttia ta pobut studentstva pidrosiiskoi Ukrainy gruhoi polovyny 19 — pochatku 20 st.* Zhytomyr: Volyn. [in Ukrainian].
18. Lasocki, W. (1973). *Wspomnienia*. T. 1. Warszawa. [in Polish].
19. Okarynskii, V. (2012). Formuvannia ukrainoliubnogo napriamku v sere-dovyschchi nonkonformistskykh techii v ukrinsko-polskomu sotsiokulturnomu prostori (do kintsia 1850-kh). *Ukraina-Ievropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, 9, 35–55. [in Ukrainian].
20. Popov, S. (2010). "...I v teatrie, i v sobranii poiavilis studentskie mundiry" o mundirach studentov i uchashchikhsia v piervoii polovinie 19 vieka, *Staryi tseikhgauz*, 3 (35), 10–16. [in Russian].
21. Popov, S. (2010). "Mundir byl nieobkhodim dla aktov universiteta..." o mundirach studentov i uchashchikhsia v piervoii polovinie 19 vieka, *Staryi tseikhgauz*, 2 (34), 10–14. [in Russian].
22. Posokhov, I. (2013). *Studentstvo universytetiv Rosijskoi imperii 19 — poch. 20 st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury*. Kharkiv: Raryety Ukrainy. [in Ukrainian].
23. Posokhov, S. (2000). Formennaia odezha studentov imperatorskikh rossiiskikh universitetov. *Universitates*, 2, 36–43. [in Russian].
24. Poznanskii, B. (1994). Vospominaniia. *Z imenem Sviatoho Volodymyra*. Kn. 2, Kyiv: Zapovit. 16–22. [in Russian].
25. Ridder-Symoens, de H. [ed.] (1992). *A History of the University in Europe*. Volume 2. Cambridge university press. [in English].
26. Romer, F. (1994). Kyivskiy universytet v 1855–1860-ti roky. *Z imenem Sviatoho Volodymyra*. Kn. 2, Kyiv: Zapovit, 23–33. [in Russian].
27. Ross, R. (1988). *Clothing: A Global History*. Polity Press. [in English].
28. Ruane, Ch. (2009). *The Empire's New Clothes: A History of the Russian Fashion Industry, 1700–1917*. Yale University Press. [in English].
29. Ruban, V. (1984). *Ukrainskyi portretnyi zhyvopys pershoi polovyny 19 stolittia* [Ukrainian portrait painting of the first half of the 19th century]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
30. Samchuk, T. (2014). Vykladannia fekhturnykh v Universyteti Sv. Volodymyra (1834–1849 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, (17), 76–89. [in Ukrainian].
31. Shemeta, Y. (2011). Z istorii gigijeny ta pobutu studentiv Universytetu sv. Volodymyra (1834–1858). *Socialna istoria: Naukovyj zbirnyk*, (7), 30–36. [in Ukrainian].
32. Shemeta, Y. (2012). Pobutovi umovy zhyttia studentiv Universytetu sv. Volodymyra (1834–1858). *Naukovi zapysky z ukrainskoi istoriji. Zbirnyk naukovykh stattej*, (29), 84–89. [in Ukrainian].
33. Sowiński, L. (1961). *Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie*. Warszawa. [in Polish].
34. Starytskii, M. (1994). Iz spohadiv pro M. Lysenka. *Z imenem Sviatoho Volodymyra*. Kn. 2, Kyiv: Zapovit, 175–179. [in Ukrainian].

35. Vishlienkova, Ie., Galiulina, R., Ilina, K. (2012). *Russkie professora: universiteskaia korporativnost ili professionalnaia solidarnost*. Moskva: Novoe litieraturnoie obozrieniie. [in Russian].

36. Wiercieński, H. (1973). *Pamiętniki*. Przedmowa i opracowanie Andrzej Zajączkowski. Lublin: Wydawnictwo lubelskie. [in Polish].